

VÝVOJ ČESKÉ ANTROPONYMIE

ANTROPONYMIE 10.-13. STOLETÍ

Antroponymie 10.–13. století je poznatelná především z bohemik (tj. jednotlivých českých slov v cizojazyčných textech, která písař nemohl nebo nechtěl přeložit). Do poloviny 13. stol. totiž neexistovaly souvislé české texty, takže při studiu počátečního období češtiny i její antroponymie jsme odkázáni na nesouvislé písemné památky. **Hlavní zdroje bohemik:**

1. **Listiny** (CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, 1907–2006), z nich zvláště ty, které stvrzují prodej či darování majetku (dary dostává především církev);
2. **nekrology/ nekrologia** – nejdůležitější je Nekrolog podlažický; 3. **prameny narativní**, zvláště Kosmova kronika (její rukopisy z 12. a 13. stol.); 4. **rekonstrukce antroponym z oikonym**. Nezbytným předpokladem pro správnou rekonstrukci osobního jména je dobrá znalost jednotlivých historických dokladů příslušného oikonyma a k tomu dobrý přehled o existujících antroponymických typech, jinak by se mohlo stát, že budeme rekonstruovat jména, která nikdy neexistovala. Např. August Sedláček ve svém Místopisném slovníku historickém (1908) předpokládal OJ *Dvakač*, a to na základě MJ *Dvakačovice* (podle *Petr – Petrovice* apod.). Pozdější doklady však ukázaly, že *Dvakačovice* vznikly ze spojení *dvé* (dvoje) *Káčovice*. V dějinách onomastiky je mnoho chybných výkladů a rekonstrukcí, protože dříve nebyly známy zákonitosti tvoření vlastních jmen, ani jejich slovtvorné prostředky, ani stará čeština. Jan Kollár vykládá italské *Apeniny* z českého jména *Vápeniny*. V CDB je zápis *Nausa*, editor v r. 1907 jej rekonstruuje jako *Náuša* a v této nesprávné podobě se jméno dochovalo do dnešních dnů (příjmení *Náuša*). Ve skutečnosti je to *Navša*.

Staročeský parasystém antroponym navazoval na obdobný systém praslovanský, o čemž svědčí jak stejné typy jmen, tak konkrétní jména (*Jaroslav*) doložená v různých slovanských jazycích. Je třeba připomenout, že vedle závazné funkce pojmenovací a identifikační plnila osobní jména v nejstarších dobách i funkci sociální, tj. zařazovala do určité třídy. Starší odborná literatura uvádí, že v nejstarších dobách měli lidé urození složená jména (*Bořivoj*), zatímco neurození jednoduchá (*Milota*), ale antroponymický materiál 12.–13. ukazuje, že tato zvyklost již nebyla striktně dodržována (srov. *Jeníkus miles* [rytíř] a dušník, tj. poddaný, *Bogučaj(a)*). Ženská jména jsou z té doby doložena jen ojedinele, nadto ze zápisu jména většinou není patrné, zda jde o jméno mužské nebo ženské. Jména obojího pohlaví totiž

mohla končit na *-a*; ženská jména se tak tvořila přechylováním od mužských (*Bogumil – Bogumila*), mužská byla nejčastěji formální hypokoristika (muži *Milgost* i *Milogosta*). Pohlaví pojmenované osoby je zjistitelné jen tehdy, je-li antroponymum provázeno zpřesňujícím údajem: *miles Boguška*.

Jména domácí

V dávných dobách se prvotní antroponyma vyvinula z těch slovtvorných typů apelativních, které nejvíce vyhovovaly pojmenovacím motivům antroponym. Jména vznikala především na základě následujících motivů: **podle nějaké činnosti** – jim odpovídala zejména apelativní jména činitelská, **podle vlastností tělesných a duševních** – zase jména nositelů vlastnosti; k vyjádření **oslavných motivů** sloužila kompozita (*Svatopluk*).

Charakteristické rysy nejstarší české antroponymie jsou oficiální jednojmennost a jména psl. původu (to dnes není). Z toho vyplývá, že bylo potřeba velkého množství osobních jmen, aby se stejná jména příliš často neopakovala. Ztrácela by pak svou identifikační funkci. Tato potřeba dostatečně bohatého inventáře antroponym významným způsobem aktivizovala slovtvorné schopnosti češtiny. K tvoření osobních jmen sloužilo asi 90 přípon, které se připojovaly k plným a různě zkráceným základům (*Antonín – Tonda, Jan – Janda*). **Toto velké množství antroponymických slovtvorných typů se stalo nejcharakterističtějším rysem antroponymie 10.–13. století**

Základní typy antroponym 10.–13. století

Většina jmen byla utvořena derivací, a to nejčastěji sufixací a konverzí, protože jejich apelativní slovtvorné typy jsou vhodné k vyjadřování pojmenovacích motivů antroponym.

1. Antroponyma vyjadřující charakteristiku nositele jména na základě některé jeho vlastnosti (tělesné, duševní). K vyjádření tohoto pojmenovacího motivu sloužila především jména nositelů vlastnosti a názvy vlastností (prostřednictvím abstraktních apelativ majících schopnost významové iradiace – *Dobrota*, tj. dobrý člověk). Často se odvozovala od základů adjektiv – *Dobrák*, dále vznikala substantivizací/konverzí adjektivum > substantivum, ale využívá se zejména jejich jmenný tvar – *Glúp, Glúpa* (srov. stč. *mlád, mláda*), *Medl, Medla* (stč. *medl*, tj. mdlý). Nejrozšířenější byl nositelský sufix *-ek* (*Črnek, Mládek, Dobrek*). Středně produktivní byly *-oň* (*Ščedroň*), *-oš* (*Dobroš, Miloš*), *-ec* (*Glupec, Krupec – krupý 'hrubý'*), *-ík* (*Malík, Milík*). Ostatní sufixy byly sporadické, např.: *-ák* (*Dobrák*), *-áč* (*Bradáč*), *-ýš* (*Malýš*), *-úch* (*Milúch*), *-úš/-uš* (*Ma'úš/Maluš*).

2. Antroponyma charakterizující pojmenovanou osobu na základě její určité činnosti nebo události s ní spojené. Tvoří se podle vzoru apelativních jmen činitelských (*Rváč*), dějových nebo výsledků děje (*Potěcha*, *Svár* – na základě jejich schopnosti významové iradiace – abstrakta se přenáší na konkréta). Často se užívají útvary konvertované typu *Blúd* 'bloud', *-a* (*Hovora* 'kdo mnoho nebo rád hovoří'). Nejvíce zastoupen je však sufix *-en* navazující na pasivní participia n-ová (*Milovan/Milován*), v nejstarších dobách (psl.) mohly mít i význam aktivní. O něco méně častá byla jeho feminní podoba užívaná i pro muže (*Chválena/Chvalena*). Ostatní formanty jsou ojedinělé, mezi nimi je už doložen typ *Vstal*, který se později uplatnil v příjímích a poté v příjmeních (*Navrátil*).

3. Antroponyma vyjadřující vztah k jiným osobám, rodině, bohu... , odvozená ze základů substantivních, jsou slootovorně diferencována nejvíce. Původně se tvořila podle vzoru deminutiv a jejich pomocí se často odlišovaly děti od rodičů se stejným jménem (*Bohuška* – syn, *Bohušě* – otec), a proto tato deminutivní funkce sufixu často přecházela v hypokoristickou (v rodinném prostředí) a později s proniknutím jména na veřejnost ve formálněhypokoristickou (bez expresivní funkce). Produktivní byly především sufixy *-ek* (*Janek*, *Petrek*), *-ík* (*Pavlík*), dále suf. *-ka* (*Sobotka*). Ve funkci přechylovací se uplatňoval formant *-a* (*Budislava* < *Budislav*), u mužských jmen měl funkci formálněhypokoristickou (*Milogosta* < *Milogost*, *Kuna* od *Kunrát*), podobně sufix *-ka* (*Marek* – *Marka*). Významný a středně produktivní byl patronymický sufix *-ic*, který tvořil synovská pojmenování. Vystupoval výhradně ve funkci příjímí, tj. druhého, doplňkového jména; nikdy se takové jméno nevyskytlo samostatně, tj. jako oficiální osobní jméno: *Smil Ondrejovic*. Jak napovídají funkce užitých sufixů (deminutivní, formálněhypokoristická, přechylovací), odvozovaly sufixy především od antroponym. **Proto se zde mohlo nejdříve a v největší míře rozvinout parasystémové, specificky onymické tvoření.**

4. Antroponyma motivovaná vztahem k místu jsou ojedinělá. V této době k nim lze zařadit např. jména prefigovaná (*Podles*).

Vznik parasystémového tvoření

Derivací se původně tvořila osobní jména vyjadřující obdobné pojmenovací motivy jako apelativa: *L'utoš* – *mrzkoš* 'mrzký, tj. nečestný, odporný, člověk', *Malýš* – rostlina *černýš*. Tyto formace si sice uchovaly souvislost s příslušnými slootovornými typy apelativními, ale jako propria, jejichž nejdůležitější úkolem je individualizace pojmenovávaného, vstupovaly do mnohem důležitějších vztahů s antroponymy se stejným základem (*L'utoš* – *L'utobor*, *L'utslav*) i se stejnými polyfunkčními formanty (*Dobrek* z *dobry*, *Jarek* z *Jaroslav*). Na

pozadí existujících dvojic různého původu (*L'utoš* – *L'utslav*) nabyt sufix *-oš*, původně nositelský (*běloš*), funkce formálněhypokoristické, tj. začal být vnímán jako prostředek, který vytvořil hypokoristikum *L'utoš* od *L'utslav*. Na základě přehodnocení své funkce (nositelské ve formálněhypokoristickou) se začal spojovat – na rozdíl od sufixů nositelských – se základy verbálními a substantivními: *Vitoš* z *Vít*, *Mstoš* z *Mstidruh*. Ale tyto případy byly spíše ojedinělé, protože původní spojení sufixu *-oš* s deadjektivními názvy nositelů vlastnosti tomuto volnějším spojování zprvu bránilo. Dnes je to běžné: *Peťoš*. V nejstarší době, tj. do 13. stol., sehrál sufix *-oš* stejně jako další původně apelativní formanty jinou, důležitější úlohu. Staly se východiskem pro tvoření dalších slovotvorných prostředků, tentokrát už formálněhypokoristických. Na pozadí četných osobních jmen se stejnými základy ztrácela antroponyma jednoznačnou slovotvornou strukturu a připouštěla tzv. perintegrace, tj. druhotné rozložení morfémového materiálu vedoucí k jeho jinému členění. (Morfém – nejmenší útvar realizovaný v textu, mající ustálenou formu i význam; kořeny, sufixy, prefixy, koncovky...). Výsledkem těchto perintegračních procesů, většinou stupňovitě prováděných, byla řada nových, specificky antroponymických formantů, jež se ve funkci formálněhypokoristické připojovaly ke všem základům, bez slovnědruhového omezení: U jména *L'utoš* z *l'útý*, chápaného jako hypokoristická obměna jména *L'utobor*, se vyvinul sufix *-š* a ten se začal spojovat s různými základy: *Bogu-š*, *Sby-š*. Pod vlivem složených jmen s odlišným koněkem nebo se stejnými základy v různých pozicích nastávaly další perintegrace: Na pozadí jmen jako *Dobrogost*, *Gostomil* se sufix *-š* u jména *Gostiš* < *Gostimil* apod. chápe jako *-iš*. Suffix se osamostatnil a odvozoval další jména: *Petr-iš*, *Jan-iš*.

Nejčastější formálněhypokoristické formanty (spojitelné se všemi druhy antroponymických základů): *-ata* (*Kubata*, *Črn'ata*, *Lovata*, *Dom'ata*), *-š* (*Bratruš* < *Bratrumil*, *Veliš* < *Velislav*, *Sbyš* < *Sbyslav*, *Svoš* < *Svojbog*), *-en* (*Kuben*, *Glupen*, *Stojen*).

Prefixace byla rovněž starobylá, ale málo využívaná: *Bezděd* (srov. *Bezděz*), *Nemír* (stč. *nemír* 'roztržka'), *Pr'ěd mír* – asi výsledek parasystémového tvoření. Dále se uplatňuje způsob prefixálně-konverzní (*Pr'ěmil* 'přemilý' se stává substantivem). Konverze – mění se slovní druh a někdy i gramatický rod (*Nekrasa*, *Nemoj*, *Nedoma*).

Významný byl i podíl **kompozice**. Její první antroponymické typy se vyvinuly z těch typů apelativních, které vyhovovaly pojmenovacím motivům antroponym, např. jméno *Dobrohost* na pozadí apelativa *dobrohost* 'dobrý host, hrdina'. Antroponymická kompozita byla oblíbená zvláště u šlechty. Důvod je jasný: prostřednictvím dvou autosémantických základů

byla složená jména schopna blíže a více charakterizovat svého nositele (*Milík x Milouj, Ludmila, Bohumil*) a vedle toho i vyjadřovat nejrůznější pojmenovací motivy oslavného charakteru: *Svatopluk* 'ten, kdo má mocné vojsko'.

Základní typy antroponymických kompozit

1. Nejproduktivnější typ představují antroponyma s předním členem verbálním a zadním substantivním: *Budivoj* 'povzbuzovatel vojska'; 2. středně produktivní typy: antroponyma s předním členem adjektivním a zadním substantivním (*Dobromysl* 'mající dobrou mysl'), antroponyma s předním členem adjektivním a zadním verbálním (*Svatobor* 'mocný bojovník'), jména s předním členem substantivním a zadním verbálním (*Vojtěch* 'útěcha vojska'). 3. Z ostatních jmenujme alespoň typ *Mojmír* 'můj mír', tj. s předním členem pronominálním a zadním substantivním, nebo antroponyma s předním členem substantivním a zadním adjektivním – *Bogumil* 'bohu milý'. Repertoár složených antroponym byl doplňován parasystémovým tvořením spočívajícím ve volnějším spojování komponentů (bez ohledu na jejich sémantiku, protože ji nepotřebují): *Lutomír, Lutslav*.

Repertoár nejstarších jmen doplňovala vlastní jména metaforická, metonymická (*Vlk, Dunaj, Hlava*), **přací** (*Medvěd* 'at' je silný jako medvěd') a ochranná (*Děd* 'at' pojmenovávaného ochraňuje děd', *Nemoj*). K nejstarším jménům s apelativním základem patří: *Bába, Čád* 'dítě ženského pohlaví', *Král; Býk, Kočka, Kozel, Osel, Kavka; Kalina, Květ; Vrch, Mramor; Mír, Krása*.

Některá jména svědčí o tom, že jménům byla přisuzována magická síla stejně jako v předčeském období. K přacím nebo ochranným jménům patří asi *Bába*, k přacím *Dobrožizn*, k oklamání démonů mohla sloužit jména *Nekrasa, Čáda* apod.

Ve 13. stol. je česká antroponymie již plně rozvinuta a odpovídá požadavkům své doby.

K pojmenování a individualizaci osoby pomocí jediného jména slouží rozsáhlý, značně slovotvorně diferencovaný soubor jmen, který se stal základnou pro všechny druhy pozdějších antroponym: křestních jmen, příjmí, příjmení, hypokoristik a přezdívek, srov. např. jména *Jaroslav, Beneš, Štedroň, Pavlík, Sobotka, Mládek, Kočka* ze 12.–13. století a stejně znějící současná jména *Jaroslav* (křestní jméno), *Beneš* (příjmení, dříve příjmí), *Štedroň* (příjmení), *Pavlík* (hypokoristikum, dříve příjmí, dnes příjmení), *Sobotka* (dříve příjmí, dnes příjmení), *Mládek* (příjmení a také přezdívka pro studenta příjmením *Stárek*), *Kočka* (dříve příjmí, dnes příjmení a přezdívka).

V repertoáru osobních jmen hrála velmi důležitou roli jména přejatá

Od počátků češtiny pronikají do českých zemí antroponyma cizí a jejich počet postupně vzrůstá. Německá jména přinášejí německé manželky Přemyslovců se svými družinami, němečtí rytíři, církve a kolonisté usazující se na našem území. Přemyslovci dostávají německá jména (např. v 11. století kníže Oldřich, Konrád I. Brněnský, Ota Olomoucký) a podle tohoto vzoru se německá jména šíří také do šlechtických rodů (*Oldřich z Hradce*). Antroponyma původu hebrejského (*Daniel*), latinského (*Pavel*) a řeckého (*Ondřej*) přicházejí do českých zemí s křesťanstvím, proto bývají označována jako jména církevní. Velká část přejatých jmen zdomácněla a stala se východiskem pro tvoření formálních hypokoristik: *Konek z Konrád*, *Kolda z Nikolaus*. První vlna křesťanských jmen spadá do 13. stol.

V té době žila v českých zemích početná komunita židovská. Při volbě jmen se Židé drželi především vlastních tradic (např. *Izák ben Mosche*), podrobněji Pěkný, 2001.

Hebrejská jména, popř. aramejská (tj. jména vzniklá u semitských kmenů sídlících v Sýrii a na území Předního východu) byla světská i náboženská. Jsou jednoduchá (*Jonáš*, tj. holub, *Sára*, tj. paní, *Zuzana*, tj. lilie, *Šalomoun*, tj. pokojný), složená (*Benjamín*, tj. syn štěstí) i větná (*Eliš*, tj. Jahve je mým bohem). Jsou tvořena na základě obecně platných pojmenovacích motivů stejně jako jména slovanská, viz výše. V židovských jménech vystupovaly dvě podoby božího jména: *Éli* – *Eliška* (Bůh je má přísaha) a *Jahve* – v různých zkrácených podobách, např. v *Jan z Jochánán* '(Bůh je milostivý)'. První složka je zkrácené jméno *Jahve*. **Ukázka vágnosti výkladů:** *Gabriel* se vykládá buď jako 'muž boží', nebo 'přemohl mne bůh'.

Jména řecká

Jména svobodných Řeků byla většinou složená (*Filip*, tj. milovník koní, *Mikuláš*, tj. vítězný v lidu), antroponyma nesložená byla u svobodných Řekův menšině (*Kleón*), častěji se uplatňovala u otroků, hetér apod. Ovšem v těchto vrstvách bylo přijato křesťanství nejdříve, takže v nich má svůj počátek řada jmen církevních (*Irena*, tj. mír, *Ambrož*, tj. nesmrtelný, nebeský).

Jména latinská

Jména latinské původu jsou zajímavá tím, že v nich nejsou zastoupena kompozita.

V počátcích rovněž převládala jednojmennost, ale záhy se pro svobodné Římany ujala tříčlenná, popř. čtyřčlenná antroponymická soustava.

Příklady:

Publius (není jisté) **Cornelius Tacitus**, největší římský historik (asi 55–120 n.l.)

Publius Cornelius Scipio Africanus Maior [starší] vzhledem k bratrovi; politik a vojevůdce (236–184 př.n.l.). Podle země, již si podrobil, byl zván *Africanus*. V Africe porazil r. 202 Hannibala. – Taková pojmenování měli hlavně příslušníci vyšších vrstev.

Jednotlivé členy antroponymické soustavy v latinské podobě:

Praenomen, tj. jméno osobní, rodné: *Publius*

Nomen gentile, tj. jméno rodové, společné všem příslušníkům rodu: *Cornelius*

Cognomen: přezdívka; nebyla nutná, ale často se stávalo, že osoba měla kognomin několik (nomen, gen.nominis, nom. pl. nomina), a to zvláště za doby císařské. Kognomina byla buď osobní, motivovaná vlastností pojmenovávaného nebo událostí, která se ho týkala – *Africanus* (za vítězství v 2. punské válce), anebo rodinná, jichž užívaly jednotlivé rodiny téhož rodu k vzájemnému rozlišení (*Scipio*). Rodinná kognomina vznikla z osobních přezdivek jednotlivců, které přešly na potomstvo. Kognomina připomínají celkový tělesný vzhled nebo vlastnosti prvního nositele: *Crassus* 'tlustý', *Lepidus* 'hezký', *Tacitus* 'mlčenlivý'. Mnohdy se k tomu přidávaly ještě další identifikační znaky. Jiná pravidla platila u jmen adoptovaných propuštěnců, žen atd.

Co se týče motivace, byla latinská jména – proti jiným Indoevropanům – většinou střízlivá a věčná.

Jména vyjadřující tělesné a duševní vlastnosti: *Pavel* (lat. *Paulus* už bylo římské příjmení a znamená 'malý'), *Felix* 'šťastný', *Klement* (lat. *clemens*, *clementis* 'vlídný'). Jméno *Caesar* 'dlouhovlasý, kučeravý' se stalo vlivem osobnosti *Gaia Julia Caesara* obecným pojmenováním panovnické hodnosti. Ženská jména se tvoří přechýlením, ale jsou i jména pouze ženská: *Beata* 'blažená', *Klára* 'jasná'.

Někdy se dětem dávala jména podle pořadí: *Primus* 'první', *Sextus*, *Septimus*, *Nona* 'devátá'.

Častá byla **jména označující původ nebo bydliště**: *Havel* z *Gallus*, tj. Gal, *Lukáš* z *Lukanus*, tj. pocházející z Lukánie (krajina v jižní Itálii).

Jevy živé a neživé přírody: *Titus* z *titus* 'holub'.

Trojmennost zanikla s pádem Římské říše. Do repertoáru církevních jmen pronikla jednotlivá jména (*Marek* přeneseně 'bojovník'), rodová jména (*Julius* z *Jovilius*, tj. Jupiterův, božský) a také jména prostých lidí, např. otrokyň, hetér, které umřely mučednickou smrtí za křesťanskou víru a byly prohlášeny za svaté: *Voršila* – stč. obměna lat. *Ursula*, tj. medvídek; *Flóra* podle římské bohyně květů.

Od nejstarších dob k nám pronikala jména německá. Přinášely je německé manželky Přemyslovců, v jejich rodu se objevují jména *Konrád*, *Děpold*, *Bedřich*, dále němečtí mniši (např. břevnovský opat *Meinhard*), Také čeští kněží dostávali po vysvěcení německá jména. Sv. Vojtěch přejal jméno svého učitele Adalberta. *Přemysl* dostal jméno *Otakar*. Později (od 13. stol.) přicházeli němečtí rytíři a německy mluvící kolonisté.

Mezi nejoblíbenější jména patřila: *Konrád* 'smělý v radě', *Bedřich* 'mocný, bohatý mírem, mírumilovný vladař', něm. *Friedrich*, lat. *Fridericus*, *Jindřich* 'vládce domu, domova', *Otakar* 'majetek zachovávající'.

Jak patrně z uváděných příkladů, převládala jména složená: *Bedřich* 'mocný, bohatý mírem'. Jména často obsahují komponenty *-hart* 'statný, tvrdý' (*Bernard*, *Richard*), *wolf* 'vlk' (*Adolf*, *Rudolf*), *-olt* < *walt* 'vláda' (*Bertold*), *-rat* 'rada' (*Konrád*) atd. Nesložené jméno *Karel* 'svobodný muž, chlap' pochází ze staroněm. *kar(a)l*, psl. *korľb*; podle jména Karla Velikého se jméno stalo v některých jazycích označením panovnické funkce (čes. *král*).

K nejčastějším jménům cizího původu patří: *Conradus* (*Cunradus*), *Heinricus* – z něm., *Johannes* (*Jan*) – z hebr. a *Petrus* – z řeč. Poměrně hojně jsou doložena též jména *Albertus* (*Adalbertus*), *Arnoldus*, *Bertoldus*, *Fridericus*, *Gotfridus*, *Hermannus*, *Marquardus*, *Otto*, *Odalricus* (*Ulricus*, *Oldrich*) – z něm., *Andreas*, *Georgius* (místy střídané u téže osoby adaptovanou podobou *Jurík*), *Stefanus*, *Theodoricus* – z řeč., *Martinus*, *Paulus* – z lat., *Jacobus* (*Jakub*) – z hebr. (Jména jsou uváděna ve svých nejčastějších podobách.)

Míru využití jednotlivých šlechtických jmen významně ovlivňovala rodová jména, popř. jména v rodu oblíbená. (V historické literatuře je jako rodové jméno označováno antroponymum, jež se v určitém rodu uplatňuje častěji a opakuje se v průběhu generací, takže jeho obliba (a užívání) se stává jedním z charakteristických rysů rodu.) Při volbě jména pro urozené lidi hrálo rodové jméno důležitou roli. Např. rodová jména Hradišiců byla od 12. do poloviny 13. století *Hradiše* a *Slávek*, od 14. století se rodovým jménem stává *Boreš* (okolo roku 1400 žilo několik jeho nositelů). *Častolov* bylo rodové jméno Lichtenburků ve 13. století, později se však již nikdy neobjevuje a ani žádné jiné rodové jméno je nenahradilo.

Obecně je uznáváno, že až do 13. století převládala jména domácí. Tuto skutečnost potvrzuje Nekrolog podlažický, jediný známý pramen, který údajně obsahuje jména obyvatel z různých

sociálních vrstev, kteří žili v českých zemích od poloviny 12. do poloviny 13. století. Vyskytuje se v něm totiž jen 20 % přejatých jmen. V šlechtickém prostředí však bylo přejatých jmen – podle listinného materiálu – mnohem více, a to zejména ve 13. století. Ovšem oba pramenné zdroje se shodují v tom, že antroponyma *Petrus* a *Johannes*, *Jan* byla v té době s velkou pravděpodobností nejčastěji užívanými jmény cizího původu.

Pojmenovací soustava 10. –13. století

Dosavadní odborná literatura uvádí, že v té době převládala **jednojmennost**, tj. užívání jen jednoho osobního jména. To znamená, že k pojmenování a identifikaci osoby na veřejnosti sloužilo jediné oficiální jméno. Lze si však snadno představit, že při nevelkém repertoáru oficiálních jmen, který vedl k jejich častému opakování, byla identifikace prostřednictvím jediného jména problematická. O tom, jak tato jednojmennost fungovala v praxi, spolehlivě vypovídá antroponymický materiál z 12.–13. stol. (starší, tj. z 10. –11. stol., není ještě dostatečně reprezentativní).

Oficiální osobní jméno

Jednotlivé typy dochovaných písemných památek řeší naznačený problém různě. V latinsky psané literatuře (např. Kosmova kronika) problémy s identifikací osob nejsou, protože jejich antroponyma jsou zasazena do dějového kontextu. V Nekrologu podlažickém se zase téměř důsledně uplatňuje jednojmennost, přestože se mnoho jmen opakuje. Např. jméno *Janek* se v něm objevilo 13krát, tzn. označovalo 13 různých zemřelých osob, dokonce k jednomu dni bývají občas dva zemřelí zapsáni pod stejným jménem bez dalšího doplnění, jako např. *Jakub* v lednu na den sv. Agnes (sv. Anežka Římská – 21. ledna). V případě mrtvých tato nejednoznačnost asi nevadila, neboť Bůh – jako vševědoucí – si jistě spojil prosbu za spásu duše s tím pravým zemřelým, ale jak ukazuje listinný materiál, byla identifikace živých osob na veřejnosti složitější. Zejména při důležitých právních úkonech bylo třeba všechny zúčastněné pojmenovat jednoznačně. Např. v záznamech o darování/prodeji/ koupi nemovitého majetku bylo nutné od sebe jednoznačně odlišit dárce a obdarované nebo kupce a prodávající a pokud možno jednoznačně pojmenovat také svědky těchto právních aktů. Ačkoliv i zde se stává, že se zejména v řadě uváděných svědků některá jména bez dalšího zpřesnění opakují, není to tak časté, jak by se v období jednojmennosti očekávalo.

Např. v listině z r. 1193 jsou uvedeni svědkové takto: ***Rús, Orlích, Držislav, Protiva, Jurík filius Slavate, Herman filius Wilhelmi, Jan de Natuniz, Ben frater Budivoji, Ota (!), Výšek, Ota (!), Buguslav, Vojta, Otěvěk, Ugolt, Sůda, Počín*** (CDB I, 1907, 310). Je velmi

pravděpodobné, že pouhým jménem bývaly označovány dobře známé osobnosti z blízkého okolí vydavatele listiny, takže bylo možné, aby dva svědkové vystupovali pod stejným jménem. Jak patrně z úryvku, jsou oficiální osobní jména často doplňována výrazy, které se podílejí na jednoznačném pojmenování a identifikaci pojmenovávaného.

Studium soudobého listinného materiálu v jeho časové posloupnosti umožňuje sledovat dynamiku vývoje pojmenovacích zvyklostí po celé období předpokládané jednojmennosti (do konce 13. stol.). Z jeho výzkumu vyplynulo, že oficiální osobní jména jsou poměrně často doplňována výrazy, které přispívají k jednoznačné identifikaci pojmenovávaného.

Pojmenovací typy

1. oficiální osobní jméno – *Ješutbor*.

2. oficiální osobní jméno + výraz/výrazy doplňující.

2.1 oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující. Většinou jde o apelativa, jež vyjadřují příslušnost k církevnímu nebo světskému stavu, církevní a dvorské hodnosti, ojedinele zaměstnání apod. Příklady: *abbas* [opat], *agaso* [podkoní], *camerarius* [komoří, komorník], *cancellarius* [kancléř], *canonicus* [kanovník], *capellanus* [kaplan, často s funkcí kancléře], *castellanus* [kastelán], *comes* [hrabě], *custos* [strážce], *dapifer* [jídloňoš, stolník], *decanus* [děkan], *diaconus* [jáhen], *dux* [vévoda, kníže], *episcopus* [biskup], *iudex* [soudce, rychtář], *ioculator* [herec, kejklíř], *miles* [rytíř], *notarius* [notář], *pincerna* [číšník], *prepositus* [probošt], *presbyter* [kněz], *rex* [král], *regina* [královna], *scriba* [písař], *venator* [lovčí] a další.

Vedle nepochybné funkce zdůraznit významné postavení pojmenovávané osoby (*rex*, *dux*, *abbas*...) pomáhají sociálně zařazující výrazy tuto osobu jednoznačně identifikovat: srov. např. *Jan iudex Bilzinensis* uváděný vedle jiných osob se stejným oficiálním jménem, jako např. *Jan frater Golas*, *Jan de Natunic* v listině z r. 1192 (CDB I, 1907, 307). I když nejsou doplňující nepropriální výrazy součástí příslušného oficiálního osobního jména, opakují se v jednotlivých listinách a často představují jeho téměř závazné doplnění (někdy ještě dále rozvitě): 1194 *Grabiš camerarius*, 1192 *Grabiš camerarius*, 1197 *Grabiša camerarius ducis* (CDB I, 1907, 293, 313, 307, 326) apod. V několika málo případech jsou společensky zařazující výrazy dva: 1184, 1197 *Florianus prepositus et cancellarius*, 1189 *Florianus cancellarius et prepositus* (CDB I, 1907, 274, 326, 295).

2.2 oficiální osobní jméno + výraz lokalizující (lokalizace se provádí prostřednictvím toponym). Ve 12. stol. jde pouze o několik antroponym uváděných v rámci určité osady:

1180–1182 *Na Mutišově: Sdiměr, Jurík, Sdil'ut, Sulivoj* (CDB I, 1907, 267). Typ *Mysloch de [z] Opatovic* je ještě vzácný, jeho význam vzrůstá až v průběhu 13. stol.

2.3 oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující + výraz lokalizující.

Vzhledem k tomu, že jde o texty latinské, mívá lokalizující výraz různou podobu: *Daniel Pragensis episcopus, Vladislaus Boemorum rex, Soběslaus dux Boemie, Heinricus abbas de Br'evnov, Tvřdišě castellanus de Hodonín*. Označení osob jsou poměrně ustálená.

2.4 oficiální osobní jméno + přezdívka (ve funkci příjmi): 1169 *Bohušě barbatus* [vousatý], 1174 *Boguša Svár*, 1184–1185 *Groznata Calvus* [plešatý], 1189 *Groznata Crispus* [kučeravý] (CDB I, 1907, 218, 239, 276, 296). Prozatím jde o nevýznamný typ.

2.5 oficiální osobní jméno + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného (jeho oficiální osobní jméno včetně různých doplnění, zástupně apelativum nebo zájmeno): *Prěda et filius eius Chval*. V případě, že jsou obě osoby pojmenovány pouhým oficiálním osobním jménem (*Petrus frater Milogosti*), jde o identifikaci vzájemnou („je to ten Petr, který má bratra *Milogosta*“). Ojedinele je druhý a třetí člen tohoto pojmenovacího typu vyjádřen prostřednictvím českého synovského pojmenování se sufixem *-ic'*: 1189 *Jurík Juríkovíc'*, a táž osoba 1177 *Jurík filius Jurík* (CDB I, 1907, 484).

2.6 oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + označení nadřízené osoby. Je doložen vzácně: 1160 *Kochan dapifer regis* (CDB I, 1907, 194, 214, 243, 275). Zbylá pojmenování jsou tvořena kombinací výše uvedených typů, nemají ustálenou podobu a označují většinou vydavatele nebo příjemce listiny: *dominus Albertus archiepiscopus frater ducis* apod.

Využití pojmenovacích typů ve 12. a 13. století

Typ	Příklad	1158–1197	1279–1283
1.	<i>Držislav</i>	20 %	7 %
2.1	<i>Grabišě camerarius</i>	21 %	10 %
2.2	<i>Bohuslaus de Horka</i>	4 %	30 %
2.3	<i>Daniel Pragensis episcopus</i> <i>Soběslaus dux Boemie</i>	28 %	15 %
2.4	<i>Boguša Svár</i>	0,5 %	1 %
2.5	<i>Petrus frater Milogosti</i>	24 %	17 %
2.6	<i>Kochan dapifer regis</i>	2 %	0,5 %

Vývoj pojmenovacích typů

Do konce 13. století jednoduše trvá, využívají se tytéž pojmenovací typy, ale jejich početní zastoupení prochází významnými proměnami. Zjištěné diference mezi oběma

sledovanými obdobími ukazují, že vývoj pojmenovacích zvyklostí směřoval od jednojmenné antroponymické soustavy k dvoujmenné.

Typ **1. oficiální osobní jméno** ustoupil do pozadí.

2. oficiální osobní jméno + výraz/výrazy doplňující.

Zmenšilo se početní zastoupení typu **2.1 oficiální osobní jméno + výraz (výrazy)**

společensky zařazující, ale stále jde o důležitý identifikační znak, který často slouží i poté, co dotyčný člověk již úřad nevykonával, srov. 1279 *Nicolaus quondam* [kdysi] *iudex* (CDB VI, 2006, 146). Typ **2.2 oficiální osobní jméno + (dictus) výraz lokalizující** se naopak stal na konci 13. stol. nejvíce užívaným. Objevuje se v každé listině (místy se slovem *dictus* [řečený]): *Wilhelmus de Dúbravic*, *Albertus dictus de Šternberk*. Typické pro šlechtu.

Typ **2.3 oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + výraz lokalizující**

poněkud ustoupil, ale i tak najdeme jeho zástupce ve většině listin: *Thobias Pragensis episcopus*, *Milota camerarius Moravie*, *Margareta quondam regina Bohemie*.

Typ **2.4 oficiální osobní jméno + (dictus) přezdívka ve funkci příjmi** je nadále zastoupen jen vzácně: *Hanmannus dictus Rufus* [ryšavý].

Typ **2.5 oficiální osobní jméno + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného** ztratil poněkud na významu, ale pořád je běžně využíván: *Petrus filius Antonii*, *Bruno et Wernherus fratres*.

Typ **2.6 oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + označení nadřízené**

osoby nebo instituce je využíván zřídka: 1276 *Gregorius camerarius domine regine* (CDB VI, 2006, 104).

Ostatní pojmenování, představující v letech 1158–1197 dohromady 0,5 % a v období 1279–1283 dohromady 19,5 % z celkového počtu zjištěných jmen, uvedené typy přesahují, neboť oficiální osobní jméno je doplňováno různými kombinacemi identifikujících výrazů. Vyskytují se zvláště v případech označení vydavatele listiny a jejího příjemce:

Je třeba zdůraznit, že zpřesňující výrazy nebyly voleny náhodně; stávají se součástí specifických, poměrně ustálených typů, jejichž jádro tvoří osobní jméno, a mají v dané společnosti za úkol přispívat k jednoznačné identifikaci osoby. Vyjadřují „kdo je/čím je pojmenovaná osoba“ (*Sdislaus decanus* [děkan]), „odkud pochází, kde pobývá apod.“ (*Bohuslaus de Horka* [z Horky]), „čí je“ (v pravém i přeneseném významu – *Jurík filius Jurík*, *Jurík Juríkovíc’* [syn Juríkův’]), „jaký je“ (*Groznata Calvus* [plešatý]), vystihují tedy pojmenovací motivy, které jsou shodné se základními motivy proprií (antroponym). Proto mají všechny předpoklady k tomu, aby vytvořily motivační i materiálovou základnu pro

jednotlivé druhy českých antroponym, jež vznikaly v souladu s potřebami a úrovní dané společnosti (příjímí, přezdívký, hypokoristika, později křestní jména a příjmení).

I když v listinném materiálu výrazně převažují pojmenování urozených lidí a církevních hodnostářů, je pravděpodobné, že pojmenování neurozených lidí se tvoří obdobně, srov. ojedinělé doklady v CDB: 1218 (v rámci určité obce) *Kozel vinitor cum terra* [vinař], *Mach carpentarius cum terra* [tesař], *Jur'ata piscator cum terra* [rybář] (CDB II, 1912, 56–57). Podobně jsou nazýváni o století později např. neurození obyvatelé Brna a okolí, srov. *Vilíšus carpentarius*, *Jaroslau piscator* apod., viz Období 1300–1500. Jednoznačná identifikace prostých lidí byla nutná proto, 1. aby byli jasně odlišeni od lidí urozených a 2. aby bylo jednoznačně stanoveno, kdo má jaké povinnosti: *se dvěma dušnikoma* [poddanými na záduší] *Bogučěja a Sedlatu*.

Hypokoristika

Kromě oficiálních vlastních jmen byla jako samostatný druh antroponym nejvíce rozvinuta hypokoristika. Vznikala v domácím (neoficiálním) prostředí za účelem odlišení osob stejného jména (*Boguslaus – Boguša, Boguška*). Mnohá z nich pak pronikala s pojmenovávanou osobou na veřejnost, tam ztrácela svou expresivní funkci a přetvářela se v hypokoristika formální (*miles Boguška* [rytíř B.]), jež často vystupovala ve funkci oficiálního osobního jména. Proto se formální hypokoristika hojně vyskytují v listinách a je třeba zdůraznit, že jsou cenným zdrojem pro poznání nejstarších českých hypokoristik a jejich tvoření, neboť pravá hypokoristika z té doby doložena nejsou (pokud neuchoval některá z nich Nekrolog podlažický).

Materiál hypokoristik Nekrologu podlažického prokázal, že v počáteční fázi vývoje staročeských hypokoristik (1160–1230) působily dvě tendence:

1. Upevňování vedoucí pozice k-ových sufixů ve funkci formálně hypokoristické, která navazovala na jejich původní funkci deminutivní. Velmi produktivní (nejčastěji užívaný) je sufix *-ek*, jenž se hojně spojuje jak se základy domácími, nejčastěji zkrácenými, tak se základy přejatých antroponym (*Michálek, Janek, Dulek < Dulcianus; Bogdálek, Gostek, Mojek, Radek, Slávek, Mutíšek < Mutiš*). K dominantnímu postavení k-ových přípon přispívají též středně produktivní (tedy poměrně často užívané) sufixy *-ik* a *-ka*; běžně se spojují i se základy cizích osobních jmen (*Pavlík, Vavřík; Gostík; Benka, Helka, Radka*). V případě ženských jmen mohl mít sufix *-ka* i funkci přechylovací (*Radek – Radka*).
2. Expanze š-ových sufixů a osamostatňování jejich variant. Nejproduktivnější jsou v té době základní sufixy *-š, -ša, -šě*. Tvoří jádro těchto sufixů a prozatím se spojují – až na jednu výjimku (*Barnaš < Barnabáš*) – výhradně se jmény domácími: *Jaroš < Jaroslav, Svoš < Svojbog, Boguša, Bogušě < Boguslav*. Dodatečné spojování takto utvořených formálních

hypokoristik se všemi jmény obsahujícími též základ vedlo ke vzniku variant těchto sufixů (viz parasystémové tvoření), např. *-iš, -ušě (Janiš, Petriš, Petrušě), -eš (Mareš, Boješ), -oš (Vitoš), -uš/-úš (Januš/Janúš)*. Po k-ových sufixech představují jména odvozená š-ovými sufixy druhou nejvýraznější skupinu formálních hypokoristik. Jejich schopnost spojovat se s nejrůznějšími typy zkrácených základů zakončenými na konsonant i vokál (*Gost-ša, Bogu-ša*) je zárukou jejich budoucí produktivity, a jak ukazuje bohatší materiál staročeských antroponym doložených do počátku 15. stol. (viz Svoboda, 1964), měla jejich produktivita vzestupnou tendenci.

3. Repertoár tehdejších oficiálních jmen doplňují ještě další slovtvorné typy formálních hypokoristik, především středně produktivní se sufixy *-ena, -ěna (Mar'ena, Daněna, Jur'ena), -ata, -ěta (Jur'ata, Chvalata, Svojata)* a *-ava (Petrava, Zorava, Mirava)*.

Příjímí

Počátky konstituování příjímí jako specifického druhu antroponym spadají do 12. století. Jsou to neoficiální jména doplňková, a to nedědičná, nestálá a nezávazná, která bývala v době oficiální jednojmennosti připojována pro jednoznačnější identifikaci ke jménům oficiálním. Byla tvořena podle týchž pojmenovacích motivů a týmiž slovtvornými prostředky jako jména oficiální, proto za příjímí lze považovat jen taková pojmenování, která provázejí jméno oficiální: 1174 *Boguša Svár* (CDB I, 1907, 239); 1240 *Jurík Nosek* (CDB III, 2, 1962, 353); 1253 *Chunradus cognomine Jocular* (CDB IV, 1, 1965, 454).

V období 12.–13. století se v rámci příjímí vyhranily dva typy: 1. Jména utvořená patronymickým sufixem *-ic'*, připojovaným k plnému základu jména otce (srov. *Jurík Jurikovic'* a *Jurík filius Jurík*). Příjímí se sufixem *-ic'* se vyskytují výlučně ve spojení se jménem oficiálním. Tento typ sice získal ve 14. století významnější postavení, ale později byl vytlačen typem v podobě nominativu jména otce, který v patronymické funkci nakonec převládl (*Jan Hostislav' syn Hostislavův'*).

2. Příjímí šlechty volené podle jejích sídel (*Bohuslaus de Horka*). Jeho prudký vzestup vyvolala Statuta, vyhlášená v roce 1189 knížetem Konrádem II. Otou, která (mimo jiné) upevnila princip svobodného vlastnictví pozemků a potvrdila dědičnost šlechtických statků (podrobněji Žemlička, 2002, 208). Lokalizující výraz, který umožnil příslušného šlechtice/šlechtický rod jednoznačně identifikovat podle jeho sídla, se již ve 13. století vydělil v rámci příjímí jako samostatný druh, tzv. šlechtický predikát (*de Horka*). Jeho úkolem bylo nejen pojmenovat a identifikovat, ale i demonstrovat držbu pozemků a statků

pojmenovávaného, zdůraznit jeho příslušnost k rodu a urozenost. Z toho plyne, že **dvouslovná propriální pojmenování se začala nejdříve uplatňovat u urozených lidí** (oficiální osobní jméno + šlechtický predikát).

Přezdívky

V té době nepředstavují samostatný druh antroponym. Nečetná jména splývají s podobně motivovanými nepropriálními výrazy nebo příjímími (*Bohuš Barbatus/ barbatus* [vousatý či Vou satý]), protože všechna tato pojmenování se tvořila na základě stejných pojmenovacích motivů.

V případě dvoučlenných pojmenování považujeme jméno připojené ke jménu oficiálnímu za příjímí (příp. vzniklé z přezdívky), protože vystupuje jako jméno doplňkové, jehož hlavním úkolem je doplnit jméno oficiální a tím přispět k identifikaci svého nositele (*Bohuš barbatus*). Kdyby šlo o pravou přezdívku, existovala by samostatně.

Výzkum antroponym doložených v listech a listinách 12.–13. století poskytl několik nových poznatků:

1. Antroponyma praslovanského původu v druhé polovině 13. století nepřevládají; v té době už mají převahu jména cizí.
2. Oficiální jména jsou od druhé poloviny 12. století často provázena doplňujícími výrazy, které přispívají k jednoznačné identifikaci pojmenovávaného a zároveň poskytují materiálovou a motivační základnu pro formující se doplňková jména nejrůznější povahy (příjímí, šlechtické predikáty, přezdívky).

PRAMENY

CDB: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I (805–1197). ED. G. FRIEDRICH. Pragae 1907; II (1198–1230). ED. G. FRIEDRICH. Pragae 1912; III, 1 (1231–1238). ED. G. FRIEDRICH. Pragae 1942; III, 2 (1238–1240). ED. G. FRIEDRICH ET Z. KRISTEN. Pragae 1962; IV, 1 (1241–1253). ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1965; IV, 2 (1241–1253) Indices... ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1965; V, 1 (1253–1266). ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1974; V, 2 (1267–1278). ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1981; V, 3. Series regestorum. ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1982; V, 4 (1253–1278). Prolegomena... ED. S. DUŠKOVÁ ET V. VAŠKŮ. Pragae 1993; VI.(1279–1283). [ED.] Z. SVITÁK, H. KRMÍČKOVÁ ET J. KREJČIKOVÁ; cooperante J. NECHUTOVÁ, Pragae 2006. Sumptibus Academiae scientiarum Rei publice Bohemicae.

KOSMOVA KRONIKA (1923): *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. Bretholz, B. (ed.). Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. Monumenta germaniae historica. Nova series II.

NEKROLOG PODLAŽICKÝ (1852): Dudík, B. (ed.): *Necrologium Podlažicense*. In: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*. Brünn: Druck von Carl Winkler, 403–428.

LITERATURA

KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2001, 2. přepracované a rozšířené vyd.; PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; Svoboda, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; ŠMILAUER, V. Úvodem. In KOPEČNÝ, F., *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29; ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských*. 2002.